

УДК 347.68

СУБ'ЄКТ ПРАВ НА ВІДУМЕРЛУ СПАДЩИНУ HOLDER OF THE RIGHT ON ESCHEAT LAW

Нечаєва К.О.,
юрист компанії MBH Advocates

У статті викладено основні положення щодо складу відносин, які виникають у зв'язку із визнанням спадщини відумерлою. Визначено поняття суб'єкта прав на відумерлу спадщину. На підставі аналізу визначено, які саме суб'єкти відносяться до цієї категорії та мають право на відумерлу спадщину.

Ключові слова: відумерла спадщина, відумерле майно, суб'єкт спадкування, спадщина, право власності.

В статье изложены основные положения относительно вопроса о составе отношений, которые возникают в связи с признанием наследства выморочным. Определено понятие субъекта прав на выморочное наследство. На основании анализа определено, какие именно субъекты относятся к этой категории и имеют право на выморочное наследство.

Ключевые слова: выморочное наследство, выморочное имущество, субъект наследования, наследство, право собственности.

The article outlines the basic provisions concerning the question of the composition of relations that arise in connection with the recognition of escheat inheritance. The definition of the holder of the right on escheat inheritance was given. Based on the analysis to determine which entities fall into this category and have the right to escheat inheritance.

Key words: escheat inheritance, escheat inheritance subject, inheritance, ownership.

Поняття суб'єкта у правовідносинах, які виникають при переході права на відумерлу спадщину, є неповністю дослідженими у сучасній юриспруденції. Стаття 1277 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) дає розуміння з приводу суб'єкта, до якого переходять цивільні права та обов'язки. Цим суб'єктом виступає орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Незважаючи на вказану нормативну визначеність щодо суб'єкта – правонаступника на відумерле майно, виникають проблемні практичні питання, зокрема у разі знаходження відумерлого майна за межами країни або якщо майно знаходиться на території, на якій відсутній належний орган місцевого самоврядування, а саме територіальна громада, або якщо неможливо виявити місце відкриття спадщини, тобто майно, яке належало спадкоємцеві, знаходиться на різних місцях, через це претендувати на таке майно може декілька територіальних громад. Вказані питання потребують окремого розв'язання, що і вказує на їх актуальність.

Метою статті є встановлення суб'єкта права на відумерле майно залежно від територіального місцезнаходження цього майна на підставі аналізу чинного законодавства, судової практики та міжнародних договорів.

Проблемами дослідження відумерлості спадщини займалися різні науковці, серед яких Н.М. Баранник, Ю.О. Заїка, О.Є. Кухарев, Д.І. Мейера, Л.А. Музика, В.П. Рябоконь, В.А. Рязановский, В.І. Серебровський, О.П. Сінельник, С.Я. Фурса, Г.Ф. Шершеневич та інші. Попри чисельні наукові дослідження, питання суб'єкта прав на відумерлу спадщину є недостатньо розглянутими, що потребує окремого розв'язання.

Для визначення поняття суб'єкта права на відумерлу спадщину необхідно з'ясувати категорію «суб'єкта прав» при спадкуванні майна. Так, спадкоємцем є особа, яка у разі смерті фізичної особи (спадкоємця) закликається до прийняття спадщини. Відповідно до ст. 1216 ЦК України визначений процес спадкування є переходом прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Спадкоємцями можуть бути як фізичні особи, так і юридичні особи, а також інші учасники цивільних правовідносин, зокрема держава. Щодо такого суб'єкта спадкування, як держава, то цей суб'єкт характеризується суттєвою відмінністю порівняно з іншими суб'єктами цивільного права. Це виявляється у неможливості бути заповідачем, що є відображенням об'єктивної дійсності, оскільки така властивість пов'язана з природним існуванням конкретної людини та її непорушним правом на відображення її останньої волі [1, с. 63]. Отже, за наведеного аналізу властивості та правового становища держави можливо зробити висновок, що держава не може виступати заповідачем.

Проте постає логічне питання: «Яким саме чином держава бере участь у спадкових відносинах, а також відносинах із переходом прав на відумерлу спадщину?».

Відповідно до видів спадкування держава може бути спадкоємцем, а саме спадкоємцем за заповітом. За заповітом, держава набуває спадкових прав та обов'язків щодо успадкованого майна на рівні з будь-якими іншими суб'єктами спадкових правовідносин, оскільки в цьому разі набуття статусу спадкоємця залежить від волі заповідача. Набуття державою прав на спадкове майно належить до загальних способів набуття державою права власності, разом з яким вона набуває як права, так і обов'язки, які обтяжують спадкове майно. В цьому випадку йдеться про універсальне правонаступництво [2, с. 279]. Крім того, незалежно від того, який орган державної влади вказаний у заповіті, наприклад Міністерство юстиції чи інший орган, спадкоємцем завжди буде виступати держава, оскільки за законом тільки держава визначається як самостійний суб'єкт цивільних прав, відповідно до ст. 2, ч. 2 ст. 1222 ЦК України, а органи державної влади здійснюють лише представницькі функції. У разі прийняття державою спадкових прав за заповітом учасником правовідносин з набуття права власності буде виступати фінансовий орган.

За радянських часів суб'єктом права на відумерле майно виступала держава. Так, радянська держава діяла як суб'єкт права в тих випадках, коли стороною в цивільних правовідносинах була держава, а не той чи інший державний орган. Держава розглядалась як суб'єкт права в різних правовідносинах, в тому числі і у відношеннях того державного майна, яке ще не перейшло в розпорядження державних органів. В цьому випадку Міністерство фінансів та його органи діяли як представники казни. До таких випадків відносилися передбачений законом перехід майна, яке раніше знаходилось у приватній власності громадян, чи кооперативного майна у власність держави а саме, у дохід скарбниці.

Відповідно до чинного законодавства України держава не виступає спадкоємцем. Проте за підстав, вказаних у ст. 1277 ЦК України, а саме відсутності спадкоємцем чи при відмові від прийняття спадщини, спадкове майно може бути визнане відумерлим. У цьому випадку суб'єктом набуття права власності буде виступати саме територіальна громада, у підпорядкуванні якої знаходилось таке майно. Можливо також припустити, що територіальна громада приймає спадщину на зберігання. При пред'явленні вимог спадкоємцем, який пропустив строк прийняття спадщини, відповідно до ч. 2 ст. 1280 ЦК України орган територіальної влади буде зобов'язаний повернути спадкове майно у натурі, або за відсутності такого майна у натурі надати грошову компенсацію.

У судовій практиці існує багато справ, які присвячені встановленню суб'єкта права на відумерлу спадщину. Так, наприклад за рішенням Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська позивач звернувся із вимогами зобов'язання Фонду комунальної власності м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області подати заяву до реєстраційної служби Дніпродзержинського управління юстиції щодо власників будинку за вказаною у позові адресою. Сам же

представник Фонду комунальної власності м. Дніпропетровська Дніпропетровської області позовну заяву не визнав. Просив відмовити у задоволенні позовних вимог у зв'язку з тим, що згідно з нормами цивільного законодавства України суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Тобто позивач не є належним позивачем по цій цивільній справі. Щодо вимог про зобов'язання вчинити певні дії, то зазначені вимоги є вимогами адміністративного судочинства і не підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства [3]. Тобто із цієї цивільної справи видно, що позивач звернувся до неналежного суб'єкта, через що у позові було відмовлено. Чітке встановлення суб'єктного складу відносин із відумерлою спадщиною має дуже велике значення для судової та правозастосовчої практики.

За наявності «іноземного елемента» у відносинах із набуття права власності на відумерлу спадщину суб'єктом набуття права власності на таке майно буде виступати саме відповідна держава. На це вказує міжнародний досвід. Так, у міжнародній практиці існує два принципи, які застосовуються щодо відумерлого майна.

1) Принцип окупації, що означає перехід спадкового майна до держави місцезнаходження відповідного майна. Серед країн, які застосовують принцип окупації, виступають США, Франція, Австрія. Так, наприклад, за правом Франції відумерла спадщина, яка знаходиться на території іноземної держави, переходить у власність іноземного суверена за правом окупації. Заволодіння таким майном як безхазяйним має початковий, а не похідний характер, тобто, відумерле майно переходить державі вільним від будь-яких обтяжень та боргів.

2) Визнання за іноземною державою права набувача щодо майна спадщини, яка відкрилась за кордоном, згідно з принципом «тісного зв'язку» спадкодавця із державою відповідно до особистого закону фізичної особи. За цим принципом на практиці виникає колізія. Спадкування визначається як універсальне правонаступництво. У цьому випадку держава несе відповідальність за борги спадкодавця. Серед таких країн Росія, ФРН, Іспанія, Швейцарія, держави Східної Європи, країни СНД і Балтії.

Тобто із визначених двох видів переходу права власності на майно, на яке немає спадкоємців, визначаються два правові режими, а звідси – й різні суб'єкти. У випадку переходу відумерлого майна у власність держави за правом спадкування воно повинно передаватися державі, громадянином якої був померлий. Проте у випадку, пов'язаному із «правом окупації», відумерле майно переходить у власність тієї держави, де громадянин помер, або там, де перебував.

Практичне застосування дії цього механізму добре відображено у науковій статті І.В. Горян, яка дослідила судову практику переходу права на відумерлу спадщину в іноземних країнах. Перший приклад – справа 1954 р., у якій апеляційний суд Іспанії затвердив рішення суду першої інстанції, яким були визнані об-

грунтованими вимоги іспанської скарбниці стосовно цінних паперів, що знаходились в Англії та належали доміцильованому в Іспанії і померлому там англійцю. Рішення засновувалось на тому, що спадкодавець не залишив заповіту і не мав спадкоємців за законом, а перехід у таких випадках майна до держави класифікувалось за іспанським правом як спадкоємство держави. Суд зазначив, що хоча за англійським правом це майно вважається відумерлим, внаслідок чого має переходити до англійської скарбниці, було б неправильним застосовувати англійську концепцію до іноземного права [4, с. 1–3]. Інший приклад – справа 1936 р., за якою англійський суд визнав рухоме майно, що залишилось в Англії після англійця, доміцильованого в Туреччині, таким, що підлягає передачі до англійської скарбниці, бо за турецьким правом відумерле майно надходить до скарбниці як безхазяйне, тобто за правом окупації [5, с. 213].

Як зазначив з цього приводу Л.А. Лунц, якщо іноземне законодавство, що підлягає застосуванню згідно з колізійною нормою, розглядає майно, що залишилось без спадкоємців, як безхазяйне, то воно у випадку знаходження на території певної держави переходить у її власність із застосуванням порядку, встановленого радянським законом. Якщо ж іноземний закон, який підлягає застосуванню, розглядає перехід майна, що залишилось без спадкоємців, до держави як спадкоємство, то суд розцінює це майно як таке, що належить іноземній державі [6, с. 301].

В міжнародній практиці існує багато випадків колізії з приводу переходу права власності з іноземним елементом. Так, спостерігаються певні розбіжності у законодавствах різних країн, спричинені дотриманням різних концепцій переходу спадку померлої особи до держави. Наприклад, якщо український громадянин помер і за кордоном у нього немає ніяких спадкоємців, то за правом спадкування його майно повинне перейти до української держави. Але якщо вважати, що це майно повинно перейти за правом «окупації», то воно повинно перейти у власність тієї держави, на території якої майно знаходиться. Тобто при переході права власності на спадкове майно, яке знаходиться на території іноземної держави, може брати участь різний суб'єкт, такий як Українська держава чи та держава, за правом якої має перейти це майно залежно від врегулювання цього питання міжнародними договорами. Можливо зробити висновок, що на теперішній час відсутні універсальні уніфікації стосовно підстав та порядку переходу відумерлого майна до держави.

Цивільне законодавство таких країн, як Франція, Республіка Білорусь, Туркменістан, вказує, що суб'єктом спадкування відумерлого майна є держава, але з тією різницею, що у Франції тільки при відсутності спадкоємців [7, с. 768], у Російській Федерації відумерле майно переходить в порядку спадкування за законом у власність самої держави [8, с. 1151], у Республіці Білорусь суб'єктом спадкування відумерлого майна є названі адміністративно-територіальні одиниці — муніципальні утворення [9, п. 2 с. 109], а згідно зі ст. 1160 Цивільного кодексу Туркменіста-

ну за відсутності спадкоємців як за законом, так і за заповітом, або у разі, якщо жоден зі спадкоємців не прийняв спадщину або усі спадкоємці були позбавлені права на спадкування, таке майно переходить до скарбниці. У випадку, якщо спадкодавець знаходився на утриманні установ для старих, інвалідів, лікувальних, виховних установ й установ соціального забезпечення, таке відумерле майно переходить в їх власність. Майно, що немає спадкоємців у вигляді акцій товариства або долі, пая в кооперативі, переходить до них, якщо законом не передбачено інше [10]. Тобто в різних країнах суб'єктом права на відумерле майно виступає різний суб'єкт. На відміну від України, законодавством різних країн передбачений різний суб'єкт права на таке майно, що встановлюється залежно від місця відкриття спадщини та складу спадщини. Така конкретизація цього режиму може позитивно вплинути на чинну систему в Україні та допомогти спеціалізувати механізм переходу відумерлого майна, а також на економічне становище різноманітних структур та державних утворень.

Одиничні норми стосовно регулювання переходу права власності на майно, пов'язане з іноземним елементом, містяться у Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладеній державами-членами СНД у Мінську 22 січня 1993 р. Цей правовий документ містить деякі положення щодо визначення суб'єкта, до якого може на законних підставах перейти таке майно. Вирішенню цього питання у зазначеному документі присвячено тільки одну статтю, за якою якщо за законодавством Договірної Сторони, що підлягає застосуванню при спадкуванні, спадкоємцем є держава, то рухоме спадкове майно переходить до Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець у момент смерті, а нерухоме спадкове майно залишається тій Договірній Стороні, на території якої воно знаходиться [11]. Тобто визначення суб'єкта права на відумерле майно із іноземним елементом залежить від складу спадщини, тобто виду майна, чи то рухомого, чи то нерухомого. Звідси можливо зробити висновок, що якщо існують міжнародні угоди між країнами, на території яких знаходиться майно, яке має бути визнане відумерлим, то режим такого майна та його суб'єктний склад мають регулюватися такими міжнародними угодами.

Варто підкреслити, що врегулювання суб'єктного складу на рівні двосторонніх міждержавних угод є більш чітким та дає об'єктивне уявлення про суб'єкт права на спадкове майно, яке знаходиться на терито-

рії іноземної держави. Підтвердженням цього виступають договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу у цивільних справах від 28 травня 2001 р., договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23 травня 1995 р., договір між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини в цивільних справах від 30 січня 2002 р., договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 13 грудня 1993 р. На сьогоднішній день Україна уклала подібні договори з більшістю країн світу. Власне, усі вони є типовими в частині, що регулює питання переходу спадщини до держави. Як приклад можна навести Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р. Так, у ст. 38 цього договору йдеться про те, що якщо за законодавством Договірної Сторони відсутні спадкоємці, то рухоме майно переходить у власність тієї Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець в момент смерті, а нерухоме майно переходить у власність тієї Договірної Сторони, на території якої воно знаходиться [12, с. 134]. Тобто з вищевикладеного можливо зробити висновок, що суб'єкт прав на відумерле майно визначається за територіальним принципом розташування майна.

Тобто на підставі проведеного дослідження щодо суб'єкта прав на відумерлу спадщину можливо зробити висновок, що серед суб'єктів на таке майно є держава, муніципальні утворення, такі як територіальна громада, а також іноземна держава. До існуючих суб'єктів права на відумерлу спадщину також відносяться установи для старих, інвалідів, лікувальні, виховні установи й установи соціального забезпечення у таких країнах, як Туркменістан. Визначення суб'єкта права на відумерлу спадщину залежить від об'єкта, тобто від самої відумерлої спадщини, її складу, місця відкриття спадщини та спадкодавця, який помер. У випадку відумерлості майна пов'язаного із іноземним елементом доля відумерлого майна визначається законами країни, на території якої майно знаходиться, і залежить від того, якої концепції переходу відумерлого майна дотримується конкретна держава, також це залежить від особи спадкодавця та складу спадщини. Відумерле рухоме майно передається державі, громадянином якої був спадкодавець на момент смерті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фурса С.Я. Спадкове право: Теорія та практика : [навчальний посібник] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса. – К. : Атіка, 2002. – 263 с.
2. Юридический энциклопедический словарь / [гл. ред А.Я. Сухарев, ред. кол. М.М. Богуславский, М.И. Козирь, Г.М. Муньковский и др.]. – М. : Сов.энциклопедия, 1984. – 279 с.
3. Баглійський районний суд м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30464424>.
4. Горян Е.В. Проблеми врегулювання переходу спадщини до держави у міжнародному приватному праві / Е.В. Горян, І.І. Кузик // Академія адвокатури України. – 2012. – № 15. – С. 1–4.
5. Лунц Л.А. Международное частное право / Л.А. Лунц. – М. : Юрид. лит., 1970. – 360 с.
6. Лунц Л.А. Курс міжнародного приватного права / Л.А. Лунц. – М. : Спарк, 2002. – 374 с.

7. Гражданский кодекс Наполеона (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В.Г. Захватаева / Приложения 1–4 / отв. ред. А. Довгерт. – К. : Истина, 2006. – 1008 с.
8. Гражданский кодекс Российской Федерации // Собрание законов РФ. – 2001. – № 49. – Ст. 4553.
9. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 4 января 2002 г. // Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. – 2002. – № 793. – Ст. 101.
10. Гражданский кодекс Туркменистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [icpro. at. tut. by/civru.htm](http://icpro.at.tut.by/civru.htm).
11. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладеній державами-членами СНД 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009).
12. Горбунова Л.М. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу / Л.М. Горбунова [та ін.]. – К. : Ін Юре, 2004. – 368 с.